

Розділ 5
**ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА
ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА**

DOI: <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2022-2-06>
УДК 354:37

Машкіна Ольга Іванівна,
аспірантка кафедри соціальної і гуманітарної політики
Навчально-наукового інституту «Інститут державного управління»
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна
<http://orcid.org/0000-0003-0042-2740>
e-mail: olivmash@ukr.net

**ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ-БІЖЕНЦІВ
В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

Анотація. Предметом особливої уваги органів виконавчої влади мають стати діти, котрі перебувають в складі тих родин які евакуювалися за кордон. Практичними кроками з забезпечення інтересів українських дітей-біженців війни стали періодичні моніторингові візити до місць їх компактного перебування в країнах ЄС з боку представників секретаріату омбудсмана України, радника-уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, народних депутатів.

Фінансові, соціальні, психологічні умови перебування українських родин в країнах ЄС не є однаковими. На задоволеність потреб дітей впливає і рівень матеріальної підтримки родин біженців, що є найвищим в Німеччині та Польщі. Склад, матеріальний стан, соціально-професійні перспективи та життєві стратегії у кожній з цих родин різні і потребують диференційованого підходу.

На високому рівні задоволені освітні права дітей-біженців. Вони мають можливість перебувати в дитячих садочках та навчатися в школах країн перебування, відвідувати заклади позашкільної освіти. Приймаючими країнами створені всі умови для адаптації дітей, вивчення ними мови, поступової інтеграції в місцеве освітнє середовище.

Процес інтеграції українських дітей-біженців до навчання в країнах перебування можна умовно поділити на два етапи. На першому з них (лютий-серпень 2022р.) відбувалося закріплення школярів за навчальними закладами країн перебування. Другий етап (серпень-вересень 2022р. по т.ч.) характеризується більшою організованістю і впорядкованістю, мінімізацією благодійної підтримки, із одночасною активізацією організованої і чітко регламентованої допомоги з боку приймаючих громад.

Кабінетом Міністрів України створено всі умови для учнів, котрі поєднують навчання в закордонній та в українській школах одночасно.

Однією з найпроблемніших складових є боротьба за права тих дітей, які опинилися на території країни-агресора. Станом на січень 2022р. до країни-агресора депортовано

понад 14 тис. українських дітей. Вносячи швидкі зміни до законодавства, влада цієї країни намагається легалізувати та легітимізувати процеси всиновлення дітей з України громадянами РФ, намагаючись таким чином підважити дію статей 15-ї та 50-ї Женевської конвенції 1949р. Особливу небезпеку така злочинна діяльність становить для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.

Ще одну групу ризику становлять діти, батьки яких з різних причин прийняли громадянство країни-агресора, отримання якого для українців було свідомо спрощене в останні роки. Очевидно, що припинити ці протизаконні дії до повної деокупації території України надзвичайно складно, проте необхідно вести якомога більш точний облік таких дітей, залучаючи до цього процесу всі зацікавлені міжнародні інституції.

Ключові слова: *права дітей, біженці війни, виконавча влада, координація, соціальна підтримка.*

Як цитувати: Машкіна О.І. Захист прав дітей-біженців в умовах воєнного стану. *Теорія та практика державного управління.* 2022. Вип. 2 (75). С. 99–112. <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2022-2-06>

Вступ. Серед викликів, спричинених початком повномасштабної війни проти України, своє місце посідає забезпечення соціальних та освітніх прав тих дітей шкільного віку, котрі опинилися за межами України. Ця когорта не однорідна і складається щонайменше з таких частин:

- діти-біженці війни, які перебувають в країнах Європи разом із батьками, або їх офіційними представниками (за даними Європейської Комісії, станом на кінець серпня 2022 р. їх нараховувалося близько 506 тис. осіб);
- діти, котрі в складі своїх родин виїхали в такі країни як Австралія, Канада, Туреччина, США тощо (постійно рухома частина контингенту, кількість якої чітко не визначена);
- діти, які разом з батьками з різних причин були змушені виїхати на територію країни-агресора і тимчасово там перебувають, а також діти, чий батьки свідомо отримали громадянство РФ (постійно рухомі частини контингенту, кількість яких чітко не визначені);
- депортовані, а фактично – викрадені країною-агресором діти, вивезені на її територію (за даними на січень 2023 р. їх кількість дорівнює щонайменше 14 тис. осіб).

В даному матеріалі під дитиною-біженцем ми розуміємо неповнолітнього громадянина України, котрий опинився за межами України в статусі тимчасово захищеної особи внаслідок повномасштабної агресії проти нашої держави після 24.02.2022 р. Дане уточнення важливе з термінологічної точки зору, адже у відповідності до ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», дитина-біженець – це дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності [10].

Огляд літератури. Хронологічна наближеність аналізованих подій є однією з причин відсутності значної кількості наукових публікацій з даної проблематики. На початок 2023 р. питання захисту та забезпечення освітніх прав українських дітей – біженців війни, висвітлюються переважно у періодичній пресі, матеріалах публіцистичного характеру [6; 12; 14]. Серед наукових публікацій з теми варто назвати статті В. Гордієнко, О. Гриценчук, І. Іванюк, Н. Ничкало, О. Овчарук та ін. [7; 9]. Протягом травня-грудня 2022 р. аналітичним центром CEDOS було підготовлено п'ять аналітичних записок, що висвітлюють проблеми реалізації державної освітньої політики в умовах війни, в тому числі і щодо дітей-біженців [8].

Важливим джерелом актуальної інформації є інтернет-ресурси громадських організацій правозахисного, освітнього та соціального спрямування (Освіторія, Батьки SOS, Смарт Освіта та ін.) [5]. Все більший обсяг важливої інформації аналітичного характеру оприлюднюється секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Уповноваженою Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Освітнім омбудсманом України тощо [1; 2; 4; 13; 16]. Окремий дослідницький інтерес становлять звітні матеріали органів управління освітою, що висвітлюють актуальне місце перебування учнів, в тому числі і тих, котрі знаходяться за межами України.

Мета статті – характеристика рівня забезпеченості освітніх прав дітей – біженців війни, котрі перебувають за межами України внаслідок повномасштабної агресії проти нашої держави.

Методологія дослідження. В ході підготовки даного матеріалу було використано методи порівняльного аналізу, з метою визначення слабких та сильних сторін досліджуваного процесу в залежності від країни перебування дитини. Для формування емпіричної основи публікації, авторкою було проведено у форматі Zoom-конференцій вісім глибинних інтерв'ю з батьками українських дітей, які перебувають в Німеччині, Нідерландах та Польщі.

Основні результати дослідження. Предметом особливої уваги органів виконавчої влади мають стати діти, котрі перебувають в складі тих родин які евакуювалися за кордон. Практичними кроками з забезпечення інтересів українських дітей-біженців війни стали періодичні моніторингові візити до місць їх компактного перебування в країнах ЄС з боку представників секретаріату омбудсмана України, радника-уповноваженого президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, народних депутатів.

Продовжує існувати проблема точності фактичних даних, що відображають важливі соціально-поселенські та соціально-демографічні характеристики даної проблеми [2-4]. Як впливові міжнародні (Управління верховного комісара ООН в справах біженців, ЮНІСЕФ, Світовий банк, Європейське агентство з охорони зовнішніх кордонів), так і вітчизняні інституції (МОН України, Державна прикордонна служба України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Освітній омбудсман України) оперують відомостями, які висвітлюють окремі кількісні показники обраної теми.

Чисельність українських дітей в країнах ЄС постійно змінюється, що пов'язано із привабливістю тієї чи іншої держави в очах тимчасово захищених осіб, що, в

свою чергу, ґрунтується на таких чинниках як: розмір соціальної допомоги та її купівельна спроможність; загальна вартість життя; доступність освітніх закладів для дітей; обов'язковість відвідування мовних курсів; наявність можливостей для працевлаштування без знання мови країни перебування та інш.

Станом на початок 2023 р. за сукупністю вищенаведених критеріїв в умовному рейтингу українських біженців на першому місці знаходиться Німеччина, адже саме ця країна надає найбільшу за обсягом фінансову підтримку українцям. Так, українська дитина шкільного віку, котра перебуває у Німеччині в статусі захищеної особи, може розраховувати на наступні прямі виплати (м. Зангерхаузен, м. Дорфін, Німеччина):

- близько 320-370 євро на місяць – соціальна виплата, точний розмір якої залежить від віку конкретної дитини (доросліша дитина – більша виплата), кількості дітей в родині та інших чинників. З другої половини 2022 р. її розмір поступово зростає і, у лютому 2023 р. для дітей віку 14-18 років досягатиме 420 євро на місяць;

- близько 150 євро на рік – виплата, спрямована дітям, котрі відвідують навчальні заклади. Розподіляється на дві частини (2/3 на початку навчального року і 1/3 в середині) і призначена для придбання канцелярських товарів та іншого навчального знаряддя;

- близько 20-25 євро на місяць, починаючи з липня 2022 р. і по травень 2023 р. включно – соціальна виплата, що отримала в середовищі українців назву «ковідна», адже спрямована на компенсацію поточних витрат домогосподарств у зв'язку з пандемією COVID-19.

Також існують приклади непрямих виплат з боку приймаючих громад шляхом надання сертифікатів на придбання конкретних груп товарів у визначених торгівельних закладах, наприклад: купівлю ранців та іншого шкільного приладдя для учнів початкових класів (м. Дорфін, Німеччина).

Освітні права дітей-біженців війни забезпечені на достатньо високому рівні. Вони мають можливість перебувати в дитячих садочках та навчатися в школах країн перебування, відвідувати заклади позашкільної освіти. Приймаючими країнами створені всі умови для адаптації дітей, вивчення ними мови, поступової інтеграції в місцеве освітнє середовище. Наприклад, у федеральній землі Тюрінгія (Thuringen), на оформлення дитини до школи відводиться до 90 днів [15]. Таким чином, батьки мають час для уважного підбору закладу та ретельного оформлення всіх необхідних документів отримання консультацій від фахівців *Schulamt* – державного відомства у справах шкіл.

В Україні дитині фактично гарантовано право навчатися у найближчій школі. Так, відповідно до п.2 ст. 8 Закону України «Про повну загальну середню освіту», кожна дитина має право на здобуття початкової та базової середньої освіти у найбільш доступному та наближеному до місця її проживання закладі освіти [11]. В більшості земель Німеччині головним критерієм є наявність вільного місця, але не фізична наближеність закладу. Отже, німецькі школи намагаються дотримуватися граничних норм наповненості класів, натомість українські фахівці в довоєнний час постійно наголошували на переповненості класів

в популярних школах обласних центрів як на одному з найпоширеніших прикладів порушення права дитини на безпечне для здоров'я освітнє середовище.

Логістичні труднощі можуть чекати дітей в тому випадку, коли вони навчаються в інтеграційних школах, адже через їх обмежену кількість та, відповідно, невелику щільність розташування, подорож до них є тривалою та дорого вартісною, особливо для тих українських родин, що розраховують лише на соціальну допомогу. Так, за свідченням однієї з респонденток, вартість проїзду до інтеграційної школи в Голландії для її доньки дорівнювала 250 євро на місяць, при тому що обсяг самої соціальної допомоги складав 260 євро. Щоправда, з плином часу дітям були запропоновані персональні проїзні місячні білети, вартість яких є помітно меншою – 80 євро (м. Леккеркерк, Нідерланди). Тут варто зазначити, що за чинним законодавством Нідерландів, діти-біженці середнього та старшого шкільного віку не можуть вчитися у звичайних голландських школах, доки не опанують належним чином голландську мову в інтеграційному навчальному закладі.

Однією з важливих переваг освітнього середовища німецьких, польських, голландських шкіл є їх реальна, але не декларативна дитиноцентричність, в усіх її вимірах, починаючи від архітектури та інтер'єру приміщень, побудованих за принципами універсального дизайну, і завершуючи ставленням педагогів до учнів та їх батьків. Всі опитані нами респондентки відзначали відкритість та комунікабельність як учительського, так і адміністративного персоналу закладів. Одночасно спостерігається високий рівень поваги до педагога, його професійної гідності, особистого простору, вільного часу тощо. Як правило, номери телефонів ментора (класного керівника) та представника адміністрації школи включно із директором, загальнодоступні для батьків учнів, проте зловживати цим каналом комунікації у позанавчальний час вважається неприпустимим. Таке ставлення допомагає сформуванню в українських дітей ставлення до вчителів не як до безправних надавачів освітніх послуг, але як до старших партнерів в справі набуття корисних знань та навичок.

Партнерський підхід поєднується з неухильним дотриманням як національного освітнього законодавства, так норм і внутрішнього розпорядку освітніх установ. В Німеччині та Нідерландах відвідування учнями навчального закладу є обов'язковим і ретельно контролюється. Адміністрація шкіл готує персональний звіт про відвідування уроків кожною дитиною та надсилає його для ознайомлення батькам наприкінці кожного місяця (м. Леккеркерк, Нідерланди).

Характерною рисою є постійна взаємодія школи не лише із співробітниками *Schulamt*, але і з працівниками *Jungenamt* – відомства, що є подібним до служби в справах дітей. Остання інституція заслуговує на окрему увагу не лише як предмет наукового дослідження. Проведені інтерв'ю дають підстави для твердження про обережне ставлення біженок українок до мережі цих установ. Як наголосила одна з респонденток (м. Шлюхтерн, Німеччина), перш ніж звернутися по допомогу до *Jungenamt*, жінка має бути стовідсотково впевнена в своїй правоті, адже в абсолютній більшості випадків співробітники *Jungenamt* приймуть сторону дитини, натомість поведінка батьків стане предметом посиленої уваги.

Подібне стримане ставлення до згаданої установи зумовлено тим, що з середини 2022 р. в інформаційному полі поступово збільшилася кількість повідомлень про необ'єктивний і переважно радикальний підхід співробітників Jungenamт до розв'язання сімейних конфліктів в родинах українських біженців. При цьому, ініціаторами з'ясування ситуації можуть виступають не українці, але їх німецькі сусіди, вчителі місцевих шкіл, члени тих німецьких родин, котрі прихистили українців.

Згідно законодавства, працівники Jungenamт можуть вдаватися до таких способів розв'язання конфлікту:

- винесення попередження батькам, проведення з ними роз'яснювальної профілактичної роботи щодо недопущення по відношенню до дитини агресивної та принижуючої поведінки, до якої може бути зараховано емоційне з'ясування стосунків, галасливе нав'язування власної думки, вербальні образи тощо;
- тимчасове вилучення дитини з родини на кілька днів та розміщення її в закладі соціального захисту. Одночасно з батьками проводиться роз'яснювальна робота, за потреби здійснюється тестування, покликане діагностувати їх психо-емоційний стан;
- тривале (до півроку) вилучення дитини з родини та розміщення її або в інтернатному закладі, або в прийомній родині. Цей інструмент використовується вповноваженими інституціями надзвичайно рідко і лише в тому випадку, коли існує безпосередня загроза життю та здоров'ю дитини. Станом на січень 2023 р. нам не відомо жодного підтвердженого випадку застосування таких санкцій до родин українських біженців війни.

Авторці відомі лише факти тимчасового вилучення (7-10 днів) дітей та утримання їх у соціальних закладах із одночасним проведенням роз'яснювальної профілактичної роботи з їх старшими родичами (м. Шлюхтерн, Німеччина). Проте, такі дії німецьких посадових осіб були чітко регламентовані законодавством, обґрунтовані та небезпідставні.

Разом з тим, доречним було би проведення відповідної інформаційної та просвітницької роботи в середовищі родин українських біженців війни, ініціаторами якої могли б виступити вітчизняні дипломатичні установи, представники омбудсмена України, громадські організації правозахисного спрямування. Практичним результатом такої роботи могли б стати тематичні сторінки/блоги в інтернет-просторі, причому важливо, щоб їх авторами та адміністраторами були саме українські посадові особи, лідери недержавних організацій та, дуже бажано, фахівці з ювенальної юстиції в країні перебування.

Це дозволить вирішити одночасно два важливі завдання. По-перше, озброїти українських батьків перевіреною та актуальною інформацією, що надасть їм впевненості, позитивно позначиться на психологічному кліматі в родині, застереже від необґрунтованих страхів. По-друге, ці інтернет-ресурси стануть ефективним знаряддям в інформаційній війні, котра ведеться між проукраїнськими силами та пропагандистською машиною держави-агресора, в тому числі і в європейському медіа-просторі.

Відповідно до чинного українського законодавства, батьки зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний

розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей [10]. В контексті цієї норми важливе значення має доступність для дитини спортивних секцій, творчих та мистецьких гуртків.

У великих містах існує черга на запис до низки популярних/престижних спортивних (плавання) та творчих (вокал) секцій та гуртків, причому в окремих випадках очікування може тривати від кількох місяців до понад півроку (м. Дюссельдорф, Німеччина). Разом з тим, саме у великих містах є найбільший вибір секцій з різноманітних видів спорту, а також широкі можливості для набуття та вдосконалення творчих навичок дітей.

Важливо враховувати не лише наявність секції, але й її рівень. У переважній більшості невеликих містечок, спортивні секції хоча і доступні, але спрямовані скоріше на загальний фізичний розвиток дитини, але не на спорт високих досягнень. Такі заняття можна порівняти скоріше з щотижневим додатковим тематичним уроком фізкультури (лижі, плавання, футбол), аніж із цілеспрямованим оволодінням певним видом спорту. В окремих випадках в якості тренерів на таких секціях виступають батьки німецьких дітей, котрі на аматорському рівні володіють певним видом спорту.

Разом з тим, серед українських дітей достатньо тих, хто у довоєнний період досягнув у спорті та творчості значних успіхів, і прагне це продовжити. На основі інформації, отриманої нами з Нідерландів, Німеччини, Польщі можемо стверджувати, що за наявності відповідних амбіцій та зусиль з боку дитини та її батьків, реалізувати таку можливість цілком можливо. Керівництво закладів освіти та приймаючих громад вітає спортивні успіхи українських дітей та підтримує їх наступним чином:

- надання дитині в безоплатне користування спортивного спорядження або його окремих елементів, необхідних для занять (Нідерланди, Польща);
- часткова або повна оплата послуг тренера коштом громади для дітей, котрі демонструють високий рівень спортивної майстерності, успішно захищають честь школи/громади на змаганнях (Німеччина);
- надання права на безкоштовне користування спортивними та тренажерними залами, басейнами тощо. Такі приклади були особливо поширеними в період весни-літа 2022 р. (Нідерланди, Швеція) і стосувалися всіх без виключення українських дітей, незалежно від рівня їх спортивної майстерності;
- часткова або повна оплата тренувань для дитини за гроші місцевої соціальної установи. В даному випадку ключове значення має вартість тренувань. В умовах більш конкурентного середовища великого міста ціна тренування більша, в невеликих містечках – менша, натомість, розмір компенсації є приблизно однаковим і дорівнює 15-20 євро на місяць. Таким чином, в одних випадках компенсація може покривати витрати за вісім тренувань дитини на аматорському рівні протягом місяця (м. Зангерхаузен, Німеччина), а в інших її вистачає лише на два заняття дзюдо (м. Фульда, Німеччина).

Важливо відзначити, що в освітніх системах низки європейських країн спортивні/фізкультурні практики щільно інтегровані в повсякденне життя дитини. Наприклад в Німеччині вже з початкових класів починається всеохоплююче на-

вчання навичкам керування велосипедом, причому до уваги береться не лише спортивний вимір. Як правило це відбувається в межах навчальної дисципліни «Оточуючий світ», також до шкіл спеціально запрошуються працівники поліції, котрі розповідають про безпекову складову цього процесу. В результаті, абсолютна більшість німецьких дітей отримує т.зв. «велосипедні права» вже у 4 класі.

Ще один приклад цілеспрямованої фізичної активності – навчання плавання учнів голландських шкіл. Враховуючи наявність в країні величезної кількості водних артерій, формування навичок впевненого поведіння на воді є невідмінною складовою шкільного навчання. В процесі підготовки перед дітьми ставляться завдання, що вчать розв'язувати реальні життєві ситуації. Зокрема, в шкільних басейнах проводяться спеціальні заняття з плавання в одязі, що покликані навчити дитину адекватно поводити себе під час раптового потрапляння у водойму (м. Лейден, Нідерланди). Навчання плаванню є обов'язковим, складається як мінімум з трьох етапів/рівнів, проходження кожного з яких завершується іспитом та підтверджується сертифікатом.

Одним з ефективних інструментів задоволення освітніх потреб дітей-біженців війни стала Національна мережа українських освітніх хабів, що відкрилися як в низці українських міст, так за кордоном, зокрема у Братиславі, Будапешті, Варшаві, Женеві, Лейпцигу, Лондоні, Празі, Софії, тобто саме у тих країнах, які прийняли у себе найбільшу кількість тимчасово захищених осіб з України [14].

Родзинкою мережі є практична спрямованість навчання, орієнтація на здобуття учнем потрібних в майбутньому професійних навичок. Діяльність хабів відзначається високим рівнем інформаційної відкритості, перелік доступних навчальних програм, час та розклад актуальних занять розміщується на офіційних сторінках в соціальних мережах. Аналіз пропонуванних програм показав, що більшість з них орієнтовані на дорослу аудиторію, але й зацікавлені діти, починаючи з 12-річного віку можуть, наприклад, пройти профорієнтаційне тестування, отримати навички цифрової та фінансової грамотності тощо [14].

Приміщення хабів облаштовані для проведення в них освітніх, культурних та розважальних заходів, відвідувачі мають можливість користуватися комп'ютерною технікою та отримують безкоштовний доступ до інтернет, що уможливає підключення до освітніх платформ, зокрема, Всеукраїнської школи он-лайн. Важливе місце в діяльності хабів посідає викладання мов країн перебування: польської, чеської, німецької тощо. Хаби виступають як навчальні майданчики та інформаційні партнери таких освітніх ініціатив, надають необхідне обладнання, комунікаційні можливості.

Поряд із іноземними мовами, хаби регулярно пропонують різноманітні формати як вивчення, так і вдосконалення української мови. Ці можливості з кожним місяцем перебування за кордоном українських дітей стають все більш актуальними, адже є додатковим джерелом знань з рідної мови для тих дітей, котрі навчаються вже не в україномовних чи інтеграційних, а в звичайних класах шкіл країн перебування.

Наразі важко говорити як про ефективність роботи цих закладів, так і про їх популярність, адже вони орієнтовані на всі вікові групи населення, від підліт-

ків до осіб зрілого віку. Одним з доволі умовних показників затребуваності їх освітніх програм може бути кількість осіб, котрі підписані на телеграм-канали хабів. Отже, судячи з цього критерію, станом на січень 2023 р. серед найбільш популярних: український хаб у Женеві (2049 осіб), Будапешті (1285), Братиславі (1264), Празі (1012), Лондоні (968). При цьому, освітні хаби в країнах, які прийняли найбільшу кількість українських дітей (Польща, Німеччина) послуговуються не каналами у Telegram, але власними інтернет-сторінками.

Позитивно, що Кабінетом Міністрів України створено умови для учнів, які поєднують навчання в закордонній та в українській школах одночасно. Дитина, котра перебуває за кордоном, але зберігає за собою місце в українській школі, може навчатися в ній як в межах дистанційної (звичної) форми, так і на екстернаті. Екстернат є доволі гнучкою формою здобуття освіти. Заяву про бажання вчитися на екстернаті учень може подати не на самому початку року, але не пізніше ніж за два місяці до його закінчення. Особливої актуальності дана форма освіти набуває саме для тих дітей, котрі перебувають на межах України, адже, як ми відзначали вище, в більшості тих країн, що прихистили українців, відвідування школи є обов'язком дитини. Його виконання ретельно контролюється, а до батьків, котрі не здатні забезпечити його дотримання, можуть бути застосовані санкції з боку місцевих соціальних служб.

Відритим залишається питання контролю якості знань та навичок, яких набувають діти-біженці, адже до них не завжди можна застосувати методи об'єктивного контролю. Діти, котрі намагаються навчатися однаково старанно в українській та європейській школах очевидно перевантажені, що негативно позначається на їх психосоматичному стані та психологічному кліматі в родині. Певна частина дітей в якості пріоритету визначає навчання в країні перебування, натомість опанування шкільної програми в Україні здійснюється за залишковим принципом. Це провокує застосування імітаційних практик, призводить до фальсифікації результатів навчальних досягнень учнів, в тому числі і завдяки старшим родичам, котрі бажають «допомогти» виснаженій дитині, виконуючи замість неї самостійні та контрольні роботи, особливо якщо вони мають вигляд тестових завдань. Вищенаведене актуалізує проблему визначення та вимірювання освітніх втрат, що з кінця 2022 р. дебатуються на експертному рівні [1; 8].

Об'єктом особливої уваги урядових інституцій мають стати ті діти, що виїхали за межі європейського континенту, зокрема до США та Канади. Остання, впровадивши у березні 2022 р. спеціальні умови для громадян України в межах програми CUAET (Canada-Ukraine authorization for emergency travel), стає все більш популярною в середовищі українців-біженців. Станом на січень 2023 р. на отримання віз подано заявок від близько 800 тис. осіб, а 130 тис. українців вже перебувають на території Канади завдяки CUAET. Можемо стверджувати, що у випадку загострення військово-політичної ситуації в Центральній Європі, щільність потоку українських біженців до Канади буде збільшуватися за рахунок тих осіб, котрі отримали канадську візу, але на даний час проживають в Польщі, Чехії, Німеччині, спостерігаючи за розвитком подій. У зв'язку з цим зростає роль закордонних місій України, що мають посилити роботу із консульського обліку наших громадян, особливо тих в чийх родинях є неповнолітні діти.

Також однією з найпроблемніших складових є боротьба за права тих дітей, які опинилися на території країни-агресора. Як свідчать офіційні дані, якщо станом на листопад 2022 р., до країни-агресора було депортовано понад 11 тис. українських дітей, то наприкінці січня 2023 р. ця цифра дорівнювала вже 14 тис. Вносячи швидкі зміни до російського законодавства, влада країни-агресора намагається легалізувати та легітимізувати процеси всиновлення дітей з України своїми громадянами, намагаючись таким чином підважити дію статей 15-ї та 50-ї Женевської конвенції 1949 р. Особливу небезпеку така злочинна діяльність становить для дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. Ще одну групу ризику становлять діти, чії батьки з різних причин прийняли громадянство країни-агресора, отримання якого для українців було свідомо спрощене в останні роки владою цієї держави.

Очевидно, що припинити ці протизаконні дії до повної деокупації території України надзвичайно складно, проте необхідно вести якомога більш точний облік таких дітей, залучаючи до цього процесу всі зацікавлені міжнародні інституції. Починаючи з рубежу 2022-2023 рр. тема повернення українських дітей на територію нашої держави регулярно піднімається омбудсменом України в перемовинах з офіційними особами країною-агресора. І хоча кількість повернутих на батьківщину українських дітей поки що вимірюється лише десятками, ці тактичні успіхи є свідченням того, що інститут омбудсмена залишається дієвим інструментом захисту прав дітей в умовах повномасштабної агресії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших досліджень.

В цілому права учнів – громадян України в досліджених нами країнах перебування забезпечені на високому рівні. Абсолютна більшість українців, котрі перебувають в статусі захищених осіб в цих державах, мають можливості не лише для продовження повноцінного навчання, але й задоволення своїх потреб у творчому, мистецькому, спортивному розвитку. Значна частина українських дітей випереджають своїх європейських однолітків за рівнем оволодіння шкільною програмою, обсягом засвоєних теоретичних знань тощо.

Натомість сильними сторонами більшості європейських шкіл є: повноцінна інклюзивність, адаптованість для комфортного перебування дітей та вчителів; помірний обсяг матеріалу, обов'язкового для засвоєння; нульова терпимість до проявів будь-якої дискримінації та стигматизації; партнерська модель взаємодії між дітьми, вчителями, батьками, адміністрацією, соціальними службами тощо. Безумовною перевагою західних шкіл є повна відсутність з боку батьків практики неформальних платежів, різного роду «подяк» та «допомог» для школи. Навпаки, непоодинокі приклади додаткової фінансової підтримки школою та приймаючою громадою тих українських дітей, які демонструють непересічні успіхи в навчанні, спорті, творчій діяльності тощо.

Процес інтеграції українських дітей-біженців до навчання в країнах перебування можна умовно поділити на два етапи. На першому з них (лютий-серпень 2022 р.) відбувалося закріплення школярів за навчальними закладами країн перебування. Мали місце формування тимчасових «українських класів» у звичайних іноземних школах, в яких українські вчительки – біженки, виклада-

ли українським дітям – біженцям. Відзначимо, що поряд із зрозумілою невпорядкованістю власне навчального процесу, саме цьому періоду відповідають масштабні благодійні акції з боку приймаючих громад, небайдужих громадян та громадських організацій, що передбачали безкоштовне надання канцелярського та іншого навчального приладдя, спортивної форми, персональних електронних приладів тощо.

Другий етап (серпень-вересень 2022 р. по т.ч.) характеризується більшою організованістю і впорядкованістю, мінімізацією благодійної підтримки, із одночасною активізацією організованої і чітко регламентованої допомоги з боку приймаючих громад. Кількість вищезгаданих «українських класів» поступово зменшується до нуля, натомість все більше дітей продовжують навчання в інтеграційних та/або звичайних класах шкіл країн перебування.

На початок 2023 р. знаходить фактичне підтвердження гіпотеза вітчизняних фахівців про пряму залежність кількості потенційних емігрантів від тривалості війни [12]. Як свідчить аналіз результатів соціологічних досліджень, а також проведених авторкою глибинних інтерв'ю, кількість тих сімей з дітьми, які переконані у поверненні до України найближчим часом поступово зменшується. Ключові чинники, що лежать в основі такої позиції, можемо розділити на дві групи: відштовхуючі (руйнування, соціально-економічна криза, невпевненість в завтрашньому дні в Україні) та приваблюючі (високий рівень життя у країнах перебування, реальна дитиноцентричність систем освіти, поточні та потенційні навчальні/спортивні/мистецькі успіхи дитини в країні перебування). Показово, що все більша кількість родин узалежнює своє майбутнє від позиції/думки власних дітей. Авторці відомі випадки, коли саме позиція дитини, її бажання продовжити навчання в певному закладі освіти були визначальними при виробленні життєвої стратегії її родиною на середньострокову перспективу.

Українська держава усвідомлює ризики неповернення з-за кордону певної частини родин до місць їх постійного проживання навіть після завершення активних бойових дій. У співпраці з громадськими організаціями органи влади розробляють та реалізують кілька тактичних кроків, покликаних зміцнити зв'язки дітей та їх родин з Україною. Прикладом є низка працюючих освітніх платформ, призначених для надання доступних та якісних освітніх послуг дітям, які перебувають за кордоном.

Перелік та ефективність вищенаведених інструментів мають збільшуватися, адже у випадку продовження бойових дій в Україні протягом 2023 календарного року, переважна більшість дітей-біженців не повернуться з-за кордону ближчим часом. Адаптувавшись до вимог освітніх систем країн перебування та вивчивши мову на належному рівні, вони завершать навчання в інтеграційних класах і будуть у 2023/2024 навчальному році зараховані до звичайних класів шкіл країн перебування. Отже, утримання таких дітей в полі тяжіння вітчизняної системи освіти, створення умов для поєднання їх навчання за кордоном та в Україні, залишається актуальним перспективним завданням центральних органів виконавчої влади, органів управління освітою на місцевому рівні та громадських організацій освітнього спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вимірювання та компенсація освітніх втрат дітей на рівні громади й закладу освіти. 25.01.2023. Освітній омбудсмен України : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/> (дата звернення 26.01.23)
2. Де і як навчаються українські діти в часи війни: проблеми, пропозиції, рекомендації. 16.11.2022. Освітній омбудсмен України : веб-сайт. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-ia-k-navchaitusia-ukrainski-dity-v-chasy-viyny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/> (дата звернення 11.12.22)
3. Діти і війна в Україні 24.02-24.03.2022р. / Благодійний фонд «Голоси дітей», Харківський інститут соціальних досліджень. 2022. 28 с.
4. Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів. Звіт №1 за результатами моніторингу за лютий-червень 2022 р. / Дибайло В.Д., Кияниця З.П., Тимошенко Н.В. та ін. UNICEF. Київ, 2022. 60 с.
5. «Залишаємося з Україною». Проект ГО «Смарт Освіта». URL: <https://smart-osvita.org> (дата звернення 14.01.23)
6. Кречетова Д. Для дітей, які отримали психотравму під час війни, створили безоплатний реабілітаційний табір в Іспанії: як подати заявку. *Українська правда. Життя*. 2022, 19 вересня. URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/09/19/250507/> (дата звернення 11.12.22)
7. Машкіна О.І. Захист прав дітей в умовах воєнного стану в Україні. *Публічне управління XXI століття: в умовах гібридних загроз* : зб. наук. матер. XXII Міжнар. наук. конгресу. Х.: ННІ «Інститут державного управління» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2022. С. 128-130.
8. Назаренко Ю. Освітні втрати: підходи до вимірювання та компенсації / CEDOS. 2022. 23 с.
9. Ничкало Н. Українська освіта в умовах російської війни: випробування, новий досвід, перспективи / Н. Ничкало та ін. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2022. №5. С.7-39.
10. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001р. № 2402-III. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення 11.12.22)
11. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020р. № 463-IX. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення 11.12.22)
12. Скільки залишилось українців? Хто не повернеться? Яким буде українське суспільство та економіка? Інтерв'ю з Еллою Лібановою. *Форбс*, 17 січня 2023р. URL: <https://forbes.ua> (дата звернення 19.01.23)
13. Україна: швидка оцінка завданої шкоди та потреб на відновлення. Звіт, серпень 2022р. / Світовий банк, Кабінет Міністрів України, Європейська Комісія. 2022. 269с.
14. Уроки життя для українських підлітків / Національна мережа освітніх хабів. UA EDUHUB of Poland. URL: <https://poland.eduhub.org.ua/home/life-lessons-for-ukrainian-teenagers2/> (дата звернення 19.01.23)
15. Kindergarten und Schule in Thüringen. Informationen für ausländische Eltern zu Kindertageseinrichtungen und Schule in Thüringen. Erfurt. April 2022.
16. Recovering lost learning: What can be done quickly and at scale. UNESCO COVID-19 Education Response Education Sector issue notes, June 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377841> (дата звернення 14.01.23)

Стаття надійшла до редакції 08.11.2022

Стаття рекомендована до друку 16.12.2022

Olga Mashkina, postgraduate student of Social and Humanitarian Policy Department,
Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration»,
V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0042-2740> e-mail: olivmash@ukr.net

PROTECTION OF THE RIGHTS OF WAR REFUGEE CHILDREN UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The subject of special attention of the executive authorities should be the children from the families that were evacuated abroad. Recurrent monitoring visits to the places of their compact stay in the EU countries by representatives of the secretariat of the Ombudsman of Ukraine, the authorized adviser to the President of Ukraine on children's rights and children's rehabilitation, and people's deputies were practical steps to ensure the interests of Ukrainian war refugee children.

The financial, social, and psychological conditions of Ukrainian families staying in the EU are not the same. The satisfaction of children's needs is also influenced by the level of financial support for refugee families, which is the highest in Germany and Poland. The composition, material condition, socio-professional prospects and life strategies of each of these families are different and require a differentiated approach.

The educational rights of refugee children are met at a high level. They have the opportunity to go to kindergartens and study in schools of host countries, to attend extracurricular education institutions. The host countries have created all the conditions for children's adaptation, language learning, and gradual integration into the local educational environment. Among the factors that determine children's satisfaction with educational services are: the distance of the school from the place of residence; the quality of teaching the language of the host country; the presence of the so-called «integration class»; the presence of Ukrainian peers, etc. It is also beneficial that the Cabinet of Ministers of Ukraine has created special conditions for students who combine studies in foreign and Ukrainian schools.

One of the most problematic components is the struggle for the rights of those children who ended up on the territory of the aggressor country. As of November 2022, according to official data alone, more than 11,000 Ukrainian children were deported to the aggressor country. Making rapid changes to Russian legislation, the authorities are trying to legalize and legitimize the processes of adoption of children from Ukraine by citizens of the Russian Federation, thereby trying to undermine the effect of Articles 15 and 50 of the Geneva Convention of 1949. Such criminal activity poses a particular danger for orphans and children deprived of parental care.

Another risk group is children whose parents, for various reasons, accepted Russian citizenship, the acquisition of which was deliberately simplified for Ukrainians in recent years by the authorities of the aggressor country. It is obvious that it is extremely difficult to stop these illegal actions before the de-occupation of the territory of Ukraine is completed, but it is necessary to keep as accurate an account of such children as possible, involving all interested international institutions in this process.

Key words: *children's rights, war refugees, coordination, executive power, social support.*

In cites: Mashkina O. (2022). Protection of the Rights of War Refugee Children under Martial Law. *Theory and Practice of Public Administration*, 2 (75), pp. 99–112. <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2022-2-06> [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Vymiriuvannia ta kompensatsiia osvitychiv vtraty ditei na rivni hromady y zakladu osvity. 25.01.2023. Osvitnii ombudsmen Ukrainy : veb-sait. URL: <https://eo.gov.ua/> (data zvernennia 26.01.23) [in Ukrainian].
2. De i yak navchaitusia ukrainski dity v chasy viiny: problemy, propozytsii, rekomendatsii. 16.11.2022. Osvitnii ombudsmen Ukrainy : veb-sait. URL: <https://eo.gov.ua/de-i-iak-navchaitusia-ukrainski-dity-v-chasy-viiny-problemy-propozytsii-rekomendatsii/2022/11/16/> (data zvernennia 11.12.22) [in Ukrainian]
3. Dity i viina v Ukraini 24.02-24.03.2022r. / Blahodiinyi fond «Holosy ditei», Kharkivskiy instytut sotsialnykh doslidzhen. 2022. 28 s. [in Ukrainian]
4. Dity i viina v Ukraini: pro stanovyshe ditei iz simeinykh form vykhovannia ta instytutsiinykh zakladiv. Zvit №1 za rezultaty monitoryngu za liutyi-cherven 2022r. / Dybailo V.D., Kyianytsia Z.P., Tymoshenko N.V. ta in. UNICEF. Kyiv, 2022. 60 s. [in Ukrainian]
5. «Zalyshaiemosia z Ukrainoiu». Proekt HO «Smart Osvita». URL: <https://smart-osvita.org> (data zvernennia 14.01.23) [in Ukrainian]
6. Krechetova D. Dlia ditei, yaki otrymaly psykhotravmu pid chas viiny, stvorily bezoplatnyi reabilitatsiinyi tabir v Ispanii: yak podaty zaiavku. Ukrainska pravda. Zhyttia. 2022, 19 veresnia. URL: <https://life.ppravda.com.ua/society/2022/09/19/250507/> (data zvernennia 11.12.22) [in Ukrainian]
7. Mashkina O.I. Zakhyst prav ditei v umovakh v umovakh voiennoho stanu v Ukrainy. Publichne upravlinnia KhKhl stolittia: v umovakh hibrydnykh zahroz : zb. nauk. mater. XKHl Mizhnar. nauk. konhresu. Kh.: NNI «Instytut derzhavnoho upravlinnia» Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina, 2022. S. 128-130. [in Ukrainian]
8. Nazarenko Yu. Osvitni vtraty: pidkhody do vymiriuvannia ta kompensatsii / CEDOS. 2022. 23 s. [in Ukrainian]
9. Nychkalo N. Ukrainska osvita v umovakh rosiiskoi viiny: vyprobuvannia, novyi dosvid, perspektyvy / N. Nychkalo ta in. Visnyk kafedry YuNESKO «Nepererna profesiina osvita KhKhl stolittia». 2022. №5. S.7-39. [in Ukrainian]
10. Pro okhoronu dytynstva: Zakon Ukrainy vid 26 kvitnia 2001r. № 2402-III. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (data zvernennia 11.12.22)
11. Pro povnu zahalnu seredniu osvitu: Zakon Ukrainy vid 16 sichnia 2020r. № 463-IKh. – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (data zvernennia 11.12.22)
12. Skilky zalyshylos ukrainsiv? Khto ne povernetsia? Yakym bude ukrainske suspilstvo ta ekonomika? Interviu z Elloiu Libanovoiu. Forbs, 17 sichnia 2023r. URL: <https://forbes.ua> (data zvernennia 19.01.23) [in Ukrainian]
13. Ukraina: shvydka otsinka zavdanoi shkody ta potreb na vidnovlennia. Zvit, serpen 2022r. / Svitovyi bank, Kabinet Ministriv Ukrainy, Yevropeiska Komisiia. 2022. 269s. [in Ukrainian]
14. Uroky zhyttia dlia ukrainskykh pidlitkiv / Natsionalna merezha osvitychiv khabiv. UA EDUHUB of Poland. URL: <https://poland.eduhub.org.ua/home/life-lessons-for-ukrainian-teenagers2/> (data zvernennia 19.01.23) [in Ukrainian]
15. Kindergarten und Schule in Thüringen. Informationen für ausländische Eltern zu Kindertageseinrichtungen und Schule in Thüringen. Erfurt. April 2022.
16. Recovering lost learning: What can be done quickly and at scale. UNESCO COVID-19 Education Response Education Sector issue notes, June 2021. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377841> (data zvernennia 14.01.23)

The article was received by the editors 08.11.2022

The article is recommended for printing 16.12.2022